

גמל נמרי – עלייתו ונפילתו בעברית

במאמר זה אני מבקשת להציץ על אופן התגבשות המינוח העברי בתחום שמות בעלי החיים בתקופת תחילת הדיבור העברי ועד לאחר קום המדינה. לדוגמה בחרתי במושג יוצא דופן שגם שמותיו מיוחדים – ה־giraffe.

לשם כך סקרתי את השמות שהציעו ספרי זואולוגיה מן המאות השמונה-עשרה והתשע-עשרה ומראשית המאה העשרים ואת השמות שהציעו מילונים (עבריים ודרו-לשוניים) שהתפרסמו במחצית הראשונה של המאה העשרים. כן בחנתי את השמות ששימשו בספרות שראתה אור באותה התקופה (ספרות עברית ומתורגמת) ואת השמות ששימשו בעיתונים "דבר" ו"על המשמר" עד לשנות החמישים של המאה העשרים. בכל הנוגע לשאלת קיומו של מונח בלשון נתתי יתרון לעדותם של ספרי הטבע על פני עדותם של המילונים, כיוון שבראש מעייניהם של המילונאים עומד המונח, ואילו עיקר עניינם של בעלי ספרי הטבע במושג גופו ורק אחר כך במונח. שימושה של מילה בספרות מוציא אותה מגדר ערך ברשימות המילון או ספר הטבע ומחיה אותה כמילה בלשון. ואולם עדות זו מוגבלת, כיוון שאפשר שהשימוש בספרות מעיד על לשון הספרות לבדה ולא על הנוהג בלשון החיה. להופעתו של מונח בלשון העיתונות ניתן משקל מיוחד, שכן בעיתון נכללים טקסטים מסוגות שונות ומאת כותבים שונים. קשה לקבוע בביטחון איזה מן השמות המחודשים שימש בתקופת תחיית העברית. ייתכן שכמה מונחים שימשו את הדוברים על פי הצורך וההקשר (ואפשר ששם אחד היה שגור יותר מן האחרים). כיוון שמילה חיה בלשון היא מילה החוזרת בטקסטים "טבעיים" (ספרי טבע, ספרות יפה ועיתונות) בזמנים ובמקומות שונים, צירוף העדויות מספרי הטבע, מן הספרות ומן העיתונות עשוי ללמד איזה שם היה המקובל בעברית.

בחיפוש אחר מונחים לציין בהם את בעלי החיים שהיו עד אז אנונימיים בעברית נקטו המחברים ארבע דרכים: אימוץ מילים לועזיות, תרגום שאילה מלשון זרה, החייאת מילים מן המקורות וחידושי מילים. כמה שמות התחרו ביניהם על השם העברי ל־giraffe, ובהם תרגומי השאילה **גמל ליש**, **נמר גמל וגמל נמרי**, השמות המקראיים **זמר ותחש** והשמות הלועזיים **ג'ירף וג'ירפה**. במאמר נידונים השמות

* המאמר הוא עיבוד והרחבה של סעיף אחד מתוך עבודת התזה "תחדישים במילוניהם הראשונים של יהודה גרזובסקי ואליעזר בן-יהודה: שמות היונקים", שכתבתי בהדרכתו של פרופ' דוד טלשיר. אני מודה לפרופ' טלשיר מקרב לב על ההנחיה, על ההערות המועילות ועל שעורך אותי לפרסם את המאמר.

המחודשים שהציעו ספרי הטבע לפי הסדר הזה: תרגומי השאילה – תחילה, לאחר מכן השמות המקראיים, ולבסוף – השמות הלועזיים. התקבלותן של הצעות השם נבחנת על פי מידת הישנותן במילונים ובספרי הטבע ולאור הופעתן בספרות היפה ובעיתונות.¹

השמות המחודשים

גמל ליש

ברוך לינדא, ראשון מחברי ספרי הזואולוגיה בזמן החדש, מכנה בספרו "ראשית למורים" (1788) את החיה ארוכת הצוואר השוכנת באפריקה בשם **גמל ליש**, צירוף שהוא כבואה של השם הגרמני הקדום² Kamelparder ושל השם המדעי Giraffa camelopardalis. והוא מסביר: "גמל-ליש בעבור היותו דומה לראשון בתמונתו ולשני בצבעו".³ לינדא הוא היחיד מבעלי ספרי הטבע המכנה את הנמר (Panthera pardus; Leopard) "ליש",⁴ ועל כן הוא גם היחיד המכנה את הג'ירפה "גמל ליש".

נמר גמל

המילונים וספרי הזואולוגיה שנכתבו לאחר מכן מעידים על עוד כמה הגוונים לתרגום השאילה הזה. בכולם מחליף **נמר** את **ליש**, שהציע לינדא, והם נבדלים זה מזה במבנה התחבירי או בניקוד. יוסף שיינהאק, בספרו "תולדות הארץ" (1841), קורא לג'ירפה **נמר הגמל**,⁵ וכך גם ש"י אברמוביץ, הוא מנדלי מוכר ספרים, בתרגום ספר הזואולוגיה של ה"א לֶנֶץ" (1862) – **נִמֵר הַגָּמֶל**,⁶ וכמוהם אף יהודה גרזובסקי (גור) בתרגום החלק הראשון של "מִחֵי הטבע" (1900) מאת פ' ברנדל.⁷ מכאן ואילך "מתקנים" המילונים את ניקוד הנסמך בהתאם: **נִמֵר הַגָּמֶל** או **נִמֵר הַגָּמֶל**.⁸

1. ההדגשות הבאות להלן במובאות בכל המאמר הן שלי.
2. השם הזה מופיע במילונים מן המאה התשע-עשרה, למשל דיאז, 1853, עמ' 165: Kameelparder; גרים וגרים, 1873, טור 96: Kamelpard jetzt Kamelparder.
3. לינדא, תקמ"ט, יד ע"ב.
4. שם, יג ע"ב.
5. שיינהאק, תר"א, עמ' פה.
6. אברמוביץ, תרכ"ב, עמ' 415.
7. גרזובסקי, תרנ"ט, עמ' 95. במילונו משנת תרס"א הולך גרזובסקי אחר מנדלי ומנקד **נִמֵר הַגָּמֶל**.
8. **נִמֵר הגמל**: שולכובים, 1904; כהנא, תרס"ח; ולדשטיין, תרע"ט; הנ"ל, תר"ף; לזר וטורטשינר, 1927; אבן-שמואל, תרפ"ט; אלמאליח, תרצ"ג; גרוסמן וסגל, תרצ"ח; זגורודסקי, תרצ"ט–תש"א; אלמאליח, תש"י–תשי"ז. **נִמֵר הגמל**: גרזובסקי וילין, תרע"ט; ארנולד-קלנר וגרוס, תרפ"ד; גרזובסקי וילין, תרפ"ז; גרזובסקי, תרצ"ה–תרצ"ז; הנ"ל, תש"ו. לבד מולדשטיין (תרע"ט) ומלזר וטורטשינר (1927) כל המילונים מציעים חלופות נוספות על "נמר הגמל". ולדשטיין (תר"ף) מציע בצד "נִמֵר הַגָּמֶל" גם את הצורה **גָּמֶל נִמֵר**, ושני מילונים – שטינברג (תרס"ד) ובן-יהודה וגרזובסקי (תרס"ח) – מציעים את השם **נִמֵר הַגָּמֶל**.

גמל נמרי

הצירוף גמל נמרי מופיע לראשונה בשנת 1915 בספר "תורת החי", הספר הראשון להוראת הטבע בלשון העברית, שכתב ישראל אהרני.⁹ שם זה נזכר בצד הצעות שם אחרות בכמה מספרי הטבע¹⁰ ובכמה מן המילונים¹¹ שראו אור לאחר מכן. אהרני חידש את הצירוף גמל נמרי מתוך שהוא מתאים את יסודות השם המדעי לרוח העברית. הצירוף נמר גמל, שהוצע בספרי הטבע ובמילונים, הוא בכואה של השם המדעי ושל השם העתיק בגרמנית, כלומר תרגום לעברית בהיפוך סדר המילים כמתבקש. ואולם בצירופים עבריים מחזיקה המילה הראשונה את עיקר המשמעות, וכיוון שג'רפה, עיקרה גמל ולא נמר (כדברי לינדא: "בעבור היותו דומה לראשון בתמונתו ולשני בצבעו"), הולם יותר את העברית צירוף הפותח במילה גמל. אהרני לא הסתפק בהיפוך סדר המילים ושינה גם את המבנה – מצירוף סמיכות לצירוף של שם ותואר – וטבע את המונח גמל נמרי, כלומר גמל מנומר.¹²

זמר

היו שזיהו את הג'רפה עם זמר המקראי, החיה השביעית במניין החיות הטהורות: "אֵיל וצִבִּי וַיְחַמֹּר וְאֵקוּ וְדִישָׁן וְתֵאוּ וְזֶמֶר" (דב' יד 5). השם זמר נקרה רק פעם אחת במקרא, והוצעו לו פירושים מפירושים שונים. מנחם דור מציין בספרו "החי בימי המקרא, המשנה והתלמוד" כי אונקלוס, התרגום הארמי העתיק, הוא היחיד המזהה נכון את כל שש החיות הנזכרות לפני הזמר, ויש להניח שבשם דיצא – המתרגם את זמר – הוא מתכוון לבעל חיים מדלג. דור מניח שהכוונה לבופל (Alcelaphus buselaphus), החיה מעלת הגרה היחידה שהייתה בארץ לבד מן השש שנמנו לפניה. תנועותיה מתאפיינות בריצת דילוג, ולכן הולם אותה לדבריו השם "דיצא". ייתכן שתפוצתו המצומצמת של מין זה – אזור ים המלח והערבה ואולי גם החוף החולי – מסבירה את הופעתו אחרון ברשימה. תרגום יונתן לתורה הולך בעקבות אונקלוס ומתרגם "דיצין" בלשון ריבוי. התרגום השומרוני (על פי כ"י J) מעתיק כצורתו את השם "זמר" (zāmār). תרגום השבעים (kamēlopárdalis), הוולגטה (camelopardalis) ורס"ג (زرافة, זראפה) מתרגמים כאן "ג'רפה".¹³

היוסף שווארץ, מראשוני חוקרי ארץ ישראל בעת החדשה, ייחד בספרו "תבואות הארץ", שראה אור לראשונה בשנת 1845, פרק ששמו "חיתו הארץ" לתיאור בעלי

9. אהרני, תרע"ה, עמ' 54.

10. שפר, תרפ"ב, עמ' 72; מרגולין, תש"ח, עמ' 411.

11. גרזובסקי וילין, תרע"ט; ארנולד-קלנר וגרוס, תרפ"ד; גרזובסקי וילין, תרפ"ז; אבן-שמואל, תרפ"ט; גרזובסקי, תרצ"ה-תרצ"ז; גרוסמן וסגל, תרצ"ח; שרפשטיין, תרצ"ט; זגורודסקי, תרצ"ט-תש"א; גרזובסקי, תש"ו; אלמאליח, תשי"י-תשי"ז.

12. כבר בתרגום הסורי של ההקסאפלה, הסיירו-הקסאפלה, תורגם זמר (דב' יד 5) על פי הצירוף היווני, אך כמובן בהקדמת הגמל לנמר: גמל־נמרא; ראה טלשיר, תשמ"א, עמ' 310.

13. דור, תשנ"ז, עמ' 40.

החיים בארץ ישראל בימיו. וכך הוא כותב: "זמר מתרגם רסעה"ג וכן בתרגום הפרסי אלזראפה ר"ל גיראפפע ואין נמצא בארץ כ"א [כי אם] בחלק אפריקא הדרומי ובארץ אמעריקא"¹⁴. במהדורת 1900 נוספה הערה, וזו לשונה: "ואעיד עדות נאמנה שבשנת תרי"ד ראיתי כמה 'גיראפפי' חיים אשר באו דרך ארץ מצרים. והיה לאל ידי לעיין ולהסתכל בהם לחקור ולדרוש באיכותם ובמהותם זמן מה. ומצאתי וראיתי שאמת וצדק שחיה טהורה מעלת גרה ומפרסת פרסה היא. וכל סמני טהרה בה. לכן נכון ואמת ויציב לתרגם זמר בשם גיראפפע"¹⁵.

זמר במובן 'ג'ירף' מופיע לכאורה בשירו של יעקב אורלנד "היו לילות": "הוא הִיָּה אַז בְּהִיר וְגִבּוֹהַ פְּזֹמֵר". ומהו "גבוה כזמר" אם לא גבוה כג'ירף? ובכן, אף על פי שזמר במובן 'ג'ירף' הולם היטב את ההקשר דרש יעקב אורלנד (לאחר לכתו גם בתו) את זמר כאן במובן אחר. באתר "זמרשת" מובאים דבריו של ד"ר אבשלום קור, המספר שטלפן ליעקב אורלנד בשנת 1986 ושאל אותו למה התכוון כשכתב "גבוה כזמר". אורלנד ענה מיד: "זה לא ג'ירפה" והוסיף שכמשורר חש שהזמר הוא דבר שמרומם. באתר "סיפורו של שיר" מסופר כי שמרית אור, בתו של אורלנד, פנתה למפעיל האתר וביקשה להעמיד דברים על דיוקם ולתקן את הטעון תיקון בסיפורו של השיר הזה. לדבריה, בניגוד לכתוב באתר, התיאור "גבוה כזמר" אינו מכון לג'ירף, אלא למי שיש בו יותר מן הרוח ופחות מן הגשמיות. כלומר זמר בא כאן במובן 'שיר'. ואמנם, אליהו הכהן מציין בדבריו על אורלנד: "כמעט בכל שיריו, המולחנים ושאינם מולחנים, משובצים ביטויי זמר", והוא מצטט לדוגמה: "כתבנו, ארצי, על דרכיך בדם, עוד נכתוב עליהן גם כזמר". ועוד מציין הכהן: "אורלנד היה מן הראשונים שהשתמשו במושג שיר-זמר כתרגום ל-song, כדי להבדילו משיר (poem)".¹⁶

תחש

שם מקראי נוסף שיוחס לג'ירפה הוא תחש,¹⁷ הנזכר כמה פעמים בתורה בהקשר של כיוסי המשכן וכליו. בהוראות בניית המשכן נאמר כך: "וְעָשִׂיתָ מְכֶסֶה לְאֹהֶל עֹדֵת אֵילִם מְאֻדָּמִים וּמְכֶסֶה עֹדֵת תְּחָשִׁים מְלֻמְעָה" (שמ' כו 14). בעניין התחש הזה מסכימים חז"ל שמדובר במין בעל חיים, ובדבר טיבו נאמר: "תחש שהיה בימי משה בריה בפני עצמה היה, ולא הכריעו בה חכמים אם מין חיה הוא אם מין בהמה הוא, וקרן אחת היתה לו במצחו, ולפי שעה נזדמן לו למשה, ועשה ממנו משכן ונגנז" (שבת כח ע"ב).

פרשני המקרא חלוקים בשאלת טיבו של התחש. יש הגורסים כדעת חז"ל כי הוא חיה, ויש הגורסים כי זהו סוג של עיבוד עור או צבע העור. רש"י (בעקבות חז"ל)

14. שווארץ, תר"ס, עמ' שסו.

15. שם, הערה 1.

16. אורלנד, 1985, עמ' 7.

17. על הצעת הזיהוי הזאת ועל המובאה מכתב העת "כוכבי יצחק" המובאת במאמרו של א' חמאמי (חמאמי, תש"ס) למדתי מתוך המאמר "ג'ירף גבוה כזמר" (עציון, תש"ע).

מפרש בשמות כה 5: "מין חיה, ולא היתה אלא לשעה והרבה גוונים היו לה, לכך מתרגם [אונקלוס] סְּגוֹנָא, שָׁשׁ וּמִתְפָּאָר בְּגוֹוִינֵין שְׁלוֹ". רס"ג מתרגם הן את תחש הן את תחשים (בכל ההיקריות בתורה) במילה "דארש".¹⁸ יצחק אבישור דן במילה זו ומביא כמה פירושים אפשריים: עור מעובד, חיית ים, עור שחור.¹⁹ יהודה רצהבי מונה אותה ברשימת מילים פרסיות הבאות בתרגומו של רס"ג, במובן 'עור שחור'.²⁰ בכתב העת "כוכבי יצחק", במאמר ששמו "שם תחש", מזוהה הג'רפה של ימינו (הנקראת כאן גמל נמר) עם תחש המקראי, ובצד הזיהוי מוצע מדרש שם:

ואומר אני, שהוא [התחש] החיה הנקראת גמל נמר Kameloparder, ובלשון ערבי זוראפ"ה Giraffe שמה, אשר הוראתו בלשון ערבי יפה ונאה על שם אורה (!) היפה ומלא טלאים כנמר [...] והחיה הזאת משונה כתוארה ובדמותה ובקומתה מכל חיות הארץ: בראשה וצוארה דומה לגמל, ובעורה דומה לנמר (פארדעל) [...] והיא חיה טהורה המעלת גרה ומפרסת פרסה שתי פרסות, השוכנת באפריקא, ומעורה עוד היום יעשו אוהלים וכלים לתת בהם מים ומנעלים. והחיה הזאת יש לה תכונה מיוחדת אשר לא נמצא בכל חיות היבשה, כי כאלם לא תפתח פיה גם כי יגדל כאבה עד מאוד, ועל זה יעידו הציידים, גם אחרי אשר חבלוה בכלי נשק ודמה יצוק ארצה לא השמיעה קולה. ועל התכונה הזאת נקראת בלשון עבר תחש מלשון חשה.²¹

השם תחש מופיע פעם אחת כמובן הזה בעיתון "דבר", במאמר הביקורת על ההצגה "נח" שהעלה תאטרון הבימה בשנת 1948.²² כך נכתב שם על החיות המשתתפות: "משעשעות מאוד החיות: הדוב, האריה, הקוף, הפרה, הזאב, הכבש והז'רף (תחש)". יפים צבעיהם ונאות תנועותיהן. בגללן יתחבב המחזה ביחוד על הצופים הצעירים".²³ במחזה המקורי אין ג'רף. הג'רף נוסף בעיבוד של המחזה ל"הבימה" והחליף את הנמר, שהיה במקור. בעותק של המחזה, הכולל את הערות הבמאי בכתב יד, בא בהתחלה פירוט הדמויות. השם נמר שהיה מודפס (כנראה לפי התרגום של הורוביץ) נמחק, ובמקומו נכתב בכתב יד ג'רף. זהו השם המופיע בהערות הבימוי ובגוף הטקסט. מכאן עולה שהשם תחש שבסוגריים בא מבית מדרשו של כותב המאמר החתום בשם "צופה".

18. תרגום חמשה חומשי תורה בלשון ערבית לסעדיה גאון בן יוסף הפיומי, הוציאו לאור וביארו בהערות עבריות נפתלי יוסף דירינבורג, פריס תרנ"ג.

19. אבישור, תשס"ח, עמ' 227–230.

20. רצהבי, תשמ"ו, עמ' 150.

21. האנאק, 1852, עמ' 42.

22. מחזה מאת אנדרה אובי בתרגום יעקב הורוביץ ובבימוי שמעון פרנקל.

23. "נח" ב'הבימה', דבר, 9.4.1948.

ג'ירף וג'ירפה

בין השמות שהתחרו ביניהם על המונח מתבלטים שני השמות הלועזיים ג'ירף וג'ירפה. הראשון משקף את ההגייה באנגלית ובצרפתית, והשני משקף את השם המדעי ואת השם בערבית, בגרמנית וברוסית (בשתיים האחרונות בסופית ךֿה).

הצורה ג'ירף (גימ"ל בצירי) מופיעה בספר טבע לראשונה בשנת 1922, בספרו של ליפה שפר "תורת בעלי-החיים" (בצד השם הלועזי בא בסוגריים השם הגמל הנמרי).²⁴ כעבור כשלושים שנה צצה הצורה ז'יראף בספרו של שמעון בודנהיימר, "החי בארצות המקרא", בתרגומם של א' ביליק ומ' חרטינר.²⁵ גם במילונים שראו אור במחצית הראשונה של המאה העשרים באה הצורה ג'ירף בהגוונים שונים.²⁶ הצורה ג'ירפה, העולה מן השם המדעי, מופיעה גם היא לראשונה בשנת 1922, בספר "בעלי החיים" מאת איסר יוסף אינהורן.²⁷ היא חוזרת כעבור עשרים וחמש שנים בספר "זואולוגיה" מאת יהושע מרגולין (כאן בצד גמל נמרי)²⁸ ובשתי המהדורות שבאו לאחר מכן.²⁹ במקצת המילונים מופיעה הצורה זִרְפָּה, שהיא השתקפות של הצורה הערבית زِرَافَة.³⁰

הוועדה למונחי זואולוגיה באקדמיה ללשון העברית קבעה את המונח ג'ירף (בניגוד להגייה הרווחת – ג'ירף) ברשימת בעלי החיים מן הנכר. הרשימה אושרה בשנת תשל"ב.

לסיכום גלגוליו של השם עד כאן, ספרי הטבע מן המאה התשע-עשרה מציעים את תרגום השאילה נמר גמל כשמו של ה-giraffe, למעט שווארץ, המחיה את השם המקראי זמר. אהרני, מחבר ספר הטבע העברי הראשון, משכלל את תרגום השאילה ומתאימו לרוח העברית בצרפו את הצירוף גמל נמרי. שניים מבעלי ספרי הטבע (שפר ומרגולין) מאמצים את חידושו של אהרני לחלופת שם שנייה בצד השם הלועזי. ביתר ספרי הטבע באים השמות הלועזיים ג'ירף וג'ירפה.

עד כאן תיארתי את ריבוי השמות כפי שהוא משתקף במילונים ובספרי הטבע שראו אור משלהי המאה השמונה-עשרה ועד לאמצע המאה העשרים. ואולם מה היה המצב בלשון החיה? איזו מן הצורות נהגה בעברית המתחדשת כדיבור?

24. שפר, תרפ"ב, עמ' 72.

25. בודנהיימר, תשי"ז, עמ' 340.

26. הצורה ג'ירף (גימ"ל בצירי וללא גרש) באה לראשונה במילונו של בן-יהודה (תרס"ב), והיא מופיעה שוב במילונם המשותף של בן-יהודה וגרזובסקי (תרס"ח). במילונו של יהודה אבן-שמואל קופמן (תרפ"ט) באה לראשונה הצורה ג'ירף (בגימ"ל חרוקה). צורת ג'ירף (בגרש וצירי) באה לראשונה בחלק המילואים (נוספות) למילונם של גרזובסקי וקלוזנר משנת תרס"ד (שהוא מהדורה שנייה "מוגהת ומתוקנת עם נוספות מלים חדשות" למילונם משנת תרס"א), והצורה ג'ירף (בגרש וציריק) באה במילונו של כהנא (תרס"ח).

27. אינהורן, תרפ"ב, עמ' 53.

28. מרגולין, תש"ח, עמ' 411.

29. מרגולין, תשי"ט, עמ' 454; פישלזון, תשמ"ג, עמ' 352.

30. שולבוים, 1904; קלוזנר, תרע"ט.

אינהורן קורא ל- giraffe ג'ירפה בספר הטבע שכתב בשנת 1922, והוא מעיר: "צבע פרוּתה כְּתֵם-חֹרְרוֹר טלוא בכתמים כהים, המזכיר את צבע הנמר, ע"כ היתה מְכֵנָה לַפְּנִים 'נְמֵר-גַּמְל'".³¹ כלומר, לפי עדותו של אינהורן כבר בשנת 1922 הייתה צורת תרגום השאילה נמר גמל ארכאית ולא נהגה בדיובור. אף על פי כן מצאתי את הצירוף הזה (בהגוונים השונים שלו) משמש בספרות ובעיתונות במחצית הראשונה של המאה העשרים. נשאלת השאלה אם יש בשימושים האלה כדי ללמד על לשון הדיובור של התקופה, או שאין כאן אלא עדות לשימוש ספרותי מקובל. תחילה אביא כמה דוגמאות להיקרות תרגום השאילה בספרות העברית והמתורגמת שראתה אור במחצית הראשונה של המאה העשרים, ולאחר מכן אציג את הממצאים מן העיתונים "דבר" ו"על המשמר".

היקריות בספרות

בסיפור "עגלה ערופה" מאת דוד פרישמן, שהתפרסם בשנת 1923, מזדמן הצירוף **נמר הגמל**:

בין השבויות האלה אשר נותרו היתה גם נערה בת ארבע-עשרה שנה, לבנת-עור עד להפליא, עודה כמעט ילדה, ושמה חֶגְלָה. שערות ראשה היו אֲרָפוֹת מאד [...] ואולם צוּאָרָה הִיא כְּצוּאָר נְמֵר-הַגַּמֶּל, אֲרֶךְ וְזָקוּף מְאֹד, וְכָל הַרְוָאָה אוֹתוֹ עֵמֵד רַגְעַת חֲתִיּוֹ נִיבֵט.³²

אברהם סולודר, בתרגום משנת 1929 לספר "דוליטל הרופא ומאורעותיו" מאת יו לופטינג, נוקט לשון רבים של הצירוף גמל-נמר: **גַּמְלֵי-הַנְּמֵרִים**.³³ אביגדור המאירי מעמיד בספרו "חכמת הבהמות", שראה אור בשנת 1933, על ריבוי השמות והזיהויים שהוצעו לחיה זו:

נְמֵר-הַגַּמֶּל, הידוע גם בשם **גַּמְלֵ-הַנְּמֵר**, אינו בעצם לא נמר ולא גמל, אלא — — — **זֶמֶר**! ונקרא שמו זֶמֶר, על שום שהוא האֵלֶם היחידי שבחיות, הרוצה לזמר ואפילו להוציא הגה אינו יכל. ומטעם זה קרוי גם בְּשֵׁם נמר — על-שום שצבע את עצמו בטלאים כנמר ואינו יכול לטרוף, ואת צוּאָרוֹ האריך כגמל — ואי-אפשר לרכב עליו, יען כי גבו עשוי מִדְרוֹן.³⁴

משה יחיאל בר-און, בתרגום "הדואר של דוליטל הדוקטור" מאת יו לופטינג, שראה אור בשנת 1945, נוקט את הצירוף **גמל נמרי**: "היצור הגמלוני, שבני פְּנִיפּוֹ קראו

31. אינהורן, תרפ"ב, עמ' 53.

32. פרישמן, תרפ"ג, עמ' קד. פרישמן עצמו נפטר בשנת 1922, מכאן שהסיפור נכתב קודם לכן.

33. סולודר, תרפ"ט, עמ' פ.

34. המאירי, 1933, עמ' 82.

לו דרקון, זחל ועלה על שפת הים ועמד במלוא קומתו ובמלוא תמהוניותו. לכאורה נראה כיצור־כלאים משנה, מעיץ תנין וגמל נמרי".³⁵ וברבים: "על פני מדרוני הגבעות דלי יערות ראה גמל־נמרים ארְפִי־צוֹאר, כשהם מכרסמים מן העצים".³⁶ בספר "גן גורים" מאת רפאל ספורטה, שראה אור בשנת 1958, מופיע גמל נמר בצד גירף, וניכר כי תרגום השאילה בא כאן לשם הגיוון ולטובת החרוז:

מִי בִשְׁעָר?
 מִי בִשְׁעַר הַשּׁוּמֵר?
 דוֹד גִּירָף, גְּמֵל־נֶמֶר.
 דוֹד גִּירָף –
 פֶּה מִתְחִיל, שֵׁם נִגְמֵר...
 מְנַמֵּר...
 כְּתֵם־פֶּתֶם, חוּם־זָהָב...³⁷

באחת התמונות בספר הדיקטי "תמונות מספרות: ספר לילדים בגיל 3–5", שראה אור בשנת 1967, מצוירת ג'רפה בתוך כלוב בגן חיות. וכך מתוארת התמונה: "הילדים עומדים ומסתכלים מבעד לסורג, הגמל הנמרי והקופים נמצאים בכלוב".³⁸ העובדה שצירופי תרגום השאילה באים בספרות מעידה שהיה להם קיום מחוץ לספרי הטבע ולמילונים. קשה לדעת אם שימשו גם בדיבור או שנתקבעו כחלופה ספרותית לשמות הלועזיים ג'רף וג'רפה. עם זאת ריכזי ההגוונים של תרגום השאילה (ובהם נמר הגמל, נמר הגמל, נמר הגמל, גמל הנמר וגמל נמרי), הבאים גם במילונים ובספרי הטבע וגם בספרות, מעלה את האפשרות שאף לא אחד מהם היה שגור, שכן קשה לשער שלמושג מתחום הראליה (אותו ג'רף) ישמשו מונחים רבים כל כך.

היקריות בעיתונות³⁹

בעיתון "דבר"

צירופי תרגום השאילה נקרים כמה פעמים בעיתון "דבר" בשנות השלושים והארבעים של המאה העשרים בטקסטים מסוגות שונות. בשנת 1930 התפרסם בעיתון "דבר" שיר סטירי מאת דוד שמעונוביץ (לימים שמעוני), ושמו "איך בא לעולם הגמל הנמרי". הנה קטע ממנו:

- 35. בר־און, 1945, עמ' 56.
- 36. שם, עמ' 60.
- 37. ספורטה, 1958.
- 38. נפתלי ומלומד, 1967, עמ' 57.
- 39. את שימושי השמות השונים בעיתונים חיפשתי באתר "עיתונות יהודית היסטורית", שבו סרוקים העיתונים "דבר" ו"על המשמר" (jpress.org.il).

אך יש עוד אלוהים בחלד
 וככה חרץ משפט הבורח:
 יען כי באחיך מאסת
 ואת התמימים
 רמסת,
 והתרפסת
 לפני האלימים –
 בעורו של נמר עורך עתה יומר,
 אך גופך, גופו של גמל, יישמר
 וככה תיקרא: 'הגמל-הנמר',
 ואולם באמת: לא נמר ולא גמל.⁴⁰

השיר, כפי שמעיד שמו, מספר כיצד בא לעולם הגמל הנמרי – הן בעל החיים הן השם. כלומר זהו מדרש שם וצורה מחורז המתחקה אחר מקורותיו של אותו יצור כלאיים לכאורה – תערובת של גמל ונמר. יש לשים לב שאפילו במסגרת המצומצמת של השיר באות שתי חלופות שם: גמל נמרי (בכותרת), הגמל הנמר (בגוף השיר, אולי לצורך החרוז).

במאמר "שרידי תרבות מלפני מיליון שנה", שתורגם מן העיתון "ניו יורק טיימס" והתפרסם בעיתון "דבר" בשנת 1936, נזכר הצירוף נמר גמל, והוא מבואר בסוגריים בעזרת השם הלועזי ג'יראף: "מני אז מצאנו כלים מלאכותיים בצירוף עם שרידי עצמות מאובנים של נמר גמל (ג'יראף) קדמון, צבי, סוס ושור".⁴¹ נראה כי השם הלועזי "ג'יראף" הוא השם המוכר, והוא בא כאן כדי לבאר את הצירוף המחודש "נמר גמל".⁴²

דבורה אילון (סרני) ייחדה ב־1938 את אחד ממדורי "מעולם החי והדומם" לתיאור הגמל הנמרי והלכותיו, וכך נפתחים הדברים: "בערכות אפריקה, דרומית למדבר סהרה שוכן החי הגבוה ביותר על כדור הארץ. חי זה הוא הגמל-הנמרי (ג'יראפה). קוראים לו כך בגלל ראשו הדומה לראש גמל ועורו המנומר".⁴³ הכותבת נוקטת פעם אחת גם לשון רבים: הגמלים-הנמרים.

כמו בדוגמה שלעיל גם כאן הטקסט הוא טקסט מדעי פופולרי שנכתב בשלהי שנות השלושים, ואף כאן מבאר השם הלועזי (במקרה הזה: ג'יראפה) את הצירוף העברי, ללמדנו שהשם הלועזי הוא השגור יותר.

40. ד' שמעונוביץ, "איך בא לעולם הגמל הנמרי", דבר, 7.2.1930.

41. "שרידי תרבות מלפני מיליון שנה", דבר, 20.1.1936.

42. בחינה של כמה משפטים שבהם באים סוגריים במאמר זה העלתה כי הכותב מעמיד בסוגריים את ביאור המילה הלועזית הסמוכה לפניהם, לדוגמה: "לאוסף הפאליאונטולוגי שלנו (פאליאונטולוגיה – תורת האבנים [=מאובנים])".

43. ד' אילון (סרני), "מעולם החי והדומם: הגבוה שבין בעלי החיים", דבר, 19.10.1938.

בשנת 1947 סיפר אברהם רגלסון ברשימתו "אשיחה" על שיט בספינת תיירים קטנה סביב האי מנהטן. הוא מתאר את שראו עיניו וכותב כך: "כמו נמרי-גמל מכונאיים ישאו מרימי משא קיטוריים את צוואריהם הארוכים משני צדי הנהר, מהם אדומים, מהם שחורים".⁴⁴ רגלסון מדמה את העגורנים שבצדי הנהר לג'ירפים מכניים הנושאים את צוואריהם אל על.

ואולם שש שנים לאחר מכן, בשנת 1953, נקט רגלסון בדימוי דומה את המילה הלועזית ג'יראף לתיאור דברים שראה בסיור בנגב הנבנה (הפעם ב"על המשמר"): "פועלים, חבושי באנדאות לראשם, שקודים כנמלים על ערימות אבן וחצץ, ועל מכשירים ומיתקנים שונים. ערב-כלים כזה לא ראיתי מימי. כאן נוגס מישוהו אבן בפטיש. [...] ובעוד מקום, מנוף מרים צוואר כג'יראף-של-ברזל ענקי".⁴⁵ באותן שנים נזכר בעל החיים הזה בעיתון "דבר" גם בשם הלועזי. השם הלועזי נקרה פעם אחת בשנות השלושים של המאה העשרים (נוסף על ההיקרויות בסוגריים שנדרונו לעיל), והוא חוזר בשלהי שנות הארבעים, כאמור, בצד צירופי תרגום השאילה.

בשנת 1934 דן מ' נרקיס במדור "ספרים, מאספים מחברות" בספר שראה אור ב-1933, העוסק בתנ"ך מצויר מהמאה השלוש-עשרה, "ובו סדרת-חיות שלמה, כפי שהיא מקובלת ב'בסטירוס' של החוג הנכרי", שהוא לפי נרקיס "מעין 'פרק שירה' שלנו, שבו כל חיה ועוף וכל הברואה כולה, משבחים את הבורא, אחד אחד ושבחו שלו". על התנ"ך המצויר הוא אומר: "ציורי-החיות עשויים בריאליות רבה, היינו: שהמצייר ראה לפניו דוגמאות המופיעות ב"בסטיאר"ים. לרוב מופיעים האריה, הצבי, הפנתר, הדוב, הכלב, חזיר הבר (?), הארנבת, הג'ירפה".⁴⁶ בשנת 1946 התפרסמה ב"דבר" ידיעה קצרה המספרת על משלוח חיות גדול ויקר ערך העושה את דרכו לגן החיות בתל אביב:

משלוח גדול המכיל 19 ארגזים, של חיות נדירות ויקרות ערך כבר נמצא ברכבת המצרית בדרכו לארץ-ישראל ועומד להגיע לתל אביב תוך ימים אחדים. בין החיות העומדות להתקבל, בולטות במיוחד שלש ג'ירפות, שבקשר לרכישתן השקיעה אגודת חובבי גן החיות עמל רב וכסף תועפות.⁴⁷

בדצמבר 1947, שלושה שבועות לאחר החלטת עצרת האומות המאוחדות, סיפר ג' שופמן על ביקור בגן החיות: "השבילים מטואטאים ומרוכצים. רוח חגיגית. במזל המדינה שרוי גן-החיות אף הוא". הוא ממשיך ומתאר את הג'ירפות: "גבוהות-גבוהות שתי הג'ירפות", ולאחר מכן – את בנות היענה: "עיניהם [של העופות הללו] נעצמות

44. א' רגלסון, "אשיחה: כבודה של ניו-יורק (ב)", דבר, 7.2.1947.

45. א' רגלסון, "אוצרות במדבר", על המשמר, 15.2.1953.

46. מ' נרקיס, "ספרים, מאספים מחברות", דבר, 22.6.1934.

47. "תל אביב", דבר, 7.4.1946.

לרגעים מלמטה מתוך הרהורים עמוקים כביכול, והן תמימות ונאצלות כעיני הג'רפה, וכמוהן הן מביטות מעולמות אחרים".⁴⁸

בשנת 1948 התפרסם ב"דבר" מאמר ביקורת על ההצגה "נח" שהוצגה בתאטרון הבימה. במאמר נזכרו החיות המשתתפות, ובהן הז'ירף (שמה של הדמות בהצגה).⁴⁹ באותה שנה (1948) התפרסם ב"דבר" הסיפור "כאפיקים בנגב" שכתב אליעזר שמאלי בתקופת מבצעי הלחימה במלחמת העצמאות ובהשראתם. הנה קטע מתוכו:

הזוכרת את, אמא? בגן קראו לי מוטלה, ובבית הספר – מוטקה... אך החבריא כאן מכנים אותי בשם מוטי [...]. מה זאת, אמא? שוב הייתי למוטלה קטן, והשכבת אותי במיטת הילדים הקטנה? הרי מוטי אני, מוטי המ"כ שבגרוד "הבוקעים". מוטי הגדול והארוך, המכונה בכל רחבי הנגב בשם ג'רפה, מעמק יזרעאל [...]. אחות, הגידי נא למ"מ שלי שלא יעיר אותי משנתי הפעם ויניח לי לנמנם קימעה אחרי שלושה חדשי מתיחות ונדודים. צ'יזבאטים אני מספר לך? מוטי ג'רפה משקר?! שאלתי את פי החבריא – ותיווכחי, שאני מדבר אמת.⁵⁰

בסיפור הזה מכונה מוטי – ג'רפה. זהו שם החיבה שנתנו לו חבריו הלוחמים. השימוש הזה, המשקף פן בלשון החיה (כינויי חיבה), מעיד לדעתי על השם שנהג בלשון הדיבור בשלהי שנות הארבעים של המאה העשרים.

למן שנות החמישים נזכר בעל החיים הזה בעיתון "דבר" כמונחים הלועזיים ג'ירף וג'רפה (או ז'רפה).⁵¹

48. ג' שופמן, "בין חיות ועופות", דבר, 19.12.1947.

49. "נח" ב'הבימה", דבר, 9.4.1948.

50. א' שמאלי, "כאפיקים בנגב", דבר, 10.12.1948.

51. למשל, ג'יר(א)ף: ב' גלאי, "לורד פונטלרוי הקטן", 5.8.1955; א"ל, "מדע וטכניקה: "הג'יראף

אינו סובל מלחץ דם גבוה", 14.9.1955; "איך לדבר בחברה", 27.12.1957; "סירת השעשועים",

8.2.1957; "פיזור ערפילים", 8.10.1968. ג'יר(א)פה: ר' בונדי, "יהיה טוב", 24.2.1956; "חדשות

מעולם הרפואה: חקר לחץ-הדם הגבוה", 4.6.1959; ש' גבאי, "הכנסיה בעזה היא בית-כנסת

קדום", 24.8.1967; ח' זמר, "הבעיה: מה אנו רוצים?", 8.4.1969. ז'יראפה: מ' ברוזוהר, "משחקים

ללא הסבר", 19.2.1960; "הז'רפה ישנה 20 דקות בלבד", 3.9.1962; "בשולי דברים: הסברה",

19.7.1965. ג'יר(א)פים: סופרנו, "זוג ג'ירפים – מתנה לגן החיות בת"א", 11.7.1957; "חיות

הג'ונגל באו העירה", 28.2.1958. ג'יר(א)פות: "גור הנמרים חש עצמו בטוב", 14.7.1954; מ'

עמיאהב, "דוגמאות צעצועים ישראליים נשלחו ל-14 מדינות", 23.9.1954; ד' שחם, "תער

הגלבים", 3.12.1954; "משלוח מיוחד של חיות בא מקאניה", 7.2.1958; "אפריקה הקטנה",

22.4.1960; "ממצאים פריהיסטוריים בחפירות עמק-הירדן", 25.10.1963; י' מרקוס, "דברים

בגו: איך מקרמים קאטאסטרופה על גלגלים", 30.12.1963.

בעיתון "על המשמר"

ב"על המשמר" הוסיפו לשמש צירופי תרגום השאילה (בצד הצורות הלועזיות) גם בראשית שנות החמישים של המאה העשרים.⁵² הנה כמה דוגמאות:
 בשנת 1945 נוקט דוב שליונסקי את הצירופים נמר-גמל וגמל-נמר בטקסט אחד במדור "שיחות במדע":

לפי דעתו של [הזואולוג האנגלי] מייבארט אי-אפשר להסביר, בעזרת שיטת הברירה הטבעית, את בניין גופה של חיה נעימה יותר, נמר-גמל ארוך-הצוואר [...] הרי באותם הזמנים שאבי גמל-הנמר ארוך הצוואר – שצווארו היה אז רק קצת יותר ארוך מאשר אצל חיות אחרות – לא יכול היה להגיע לצמרת העץ – כלום יכלו העלים המעטים של הענפים הנמוכים להציל את החיה מרעב?⁵³

בשנת 1950 נוקט שבתי קפלן את הצירוף גמל-נמר בתיאור ביקורו בקריית המדע ברחובות:

בהיכנסך אל גן-האקלום מלווה אותך הרגשה כאילו נכנסת אל נופו של ג'ונגל באזור הטרופי [...] כאן העצים כאילו פורצים כל חוק, שולחים גזעיהם על פני מרומי-שמים, כאותו גמל-נמר ארוך-הצוואר, ולא במאונך אלא דווקא באלכסון כרוצים להטיל כבדם על זולתם.⁵⁴

בשנת 1952 נוקט נחום זכאי את הצורה גמלי-נמר בדיווח על מפעל ייבוש החולה:

היורד לעמק-הירדן ליד גשר בנות-יעקב, ייתקל במחפרים המפוזרים משני עברי הכביש, כשתרניהם כמו מופשלים על שכמם, או צונחים כלפי מטה, בצווארי גמלי-נמר שעה שהם תרים אחרי מרעה.⁵⁵

בשנת 1955 נדונה במדור "בחוט ואלחוט" השאלה אם יש לג'ירף קול.⁵⁶ בטקסט, החתום בראשי התיבות יו"פ, משמשים בערכוביה השם "המעוברת" גמל נמרי והשם הלועזי ג'ראף. בהיקרות הראשונה בא הצירוף גמל נמרי, והוא מבואר בסוגריים בשם ג'ראף. השם גמל נמרי משמש גם בשתי היקרויות הבאות אחר כך (פעם אחת בצורת הרבים גמלים-נמריים), ומכאן ואילך משמש השם הלועזי ג'ראף (סה"כ 7 פעמים).

52. העלאת עיתוני "על המשמר" לאתר "עיתונות יהודית היסטורית" טרם הושלמה. לפיכך המידע המוצג כאן חלקי בלבד.

53. ד' שליונסקי, "שיחות במדע: הולדתה וסופה של החיה המפלצת", על המשמר, 4.3.1945.

54. ש' קפלן, "בקריית המדע ברחובות", על המשמר, 21.5.1950.

55. נ' זכאי, "עובדי מפעל החולה עורכים כליהם – לקראת המשכת המפעל", על המשמר, 31.3.1952.

56. יו"פ, "בחוט ואלחוט: לג'יראף יש קול?", על המשמר, 11.3.1955. בכותרת הידיעה, שנוספה ככל הנראה בידי עורך, מופיעה הצורה ג'ראף, ולעומת זאת בגוף הטקסט מופיעה הצורה ג'ראף.

קו התפר בשימושי השמות

מן ההיקריות ב"דבר" עולה כי שנות הארבעים של המאה העשרים (וליתר דיוק: שלהי שנות הארבעים) היו קו התפר בשימושי השמות – עד אז נקרו צירופי תרגום השאילה (אולי בניסיון להטמיע את החידוש), ומשנות החמישים ואילך משמשים השמות הלועזיים (אולי כיוון שהחידוש לא נתקבל). בשנות הארבעים ניכרת חפיפה מסוימת, ואפשר למצוא בטקסטים שנכתבו בשנים האלה הן את צירופי תרגום השאילה הציוריים הן את השמות הלועזיים. אפשר שהכפילות הזאת נולדה מן הניסיון להטמיע את החידוש, ואפשר שכבר אז החלה הבחנה משלכית בין שני סוגי השמות (השמות הלועזיים במשלב הדיבור ותרגומי השאילה במשלב הספרותי). ההיקריות מדגימות את ההבחנה הזאת: רגלסון נוקט את הצירוף נמרי גמל לתיאור מראה העגורנים שעל שפת הנהר כדימוי ההולם משלב ספרותי (ואולם כמה שנים לאחר מכן, בראשית שנות החמישים, הוא נוקט את המילה ג'ראף כדימוי דומה). לעומת זאת בדיווח הענייני על משלוח החיות לגן החיות בא השם הלועזי ג'ירפות. אפשר שהסוגה היא שהכריעה כאן, ואפשר שצורת הריבוי הכתיבה זאת. גם בתיאור ביקור בגן החיות משמש השם הלועזי ג'ירפה (ביחיד וברבים). במאמר הביקורת על ההצגה "נח" בא השם ז'ירף – שמה של הדמות בהצגה, ובסיפורו של שמאלי מכונה מוטי בפי חבריו הלוחמים – ג'ירפה, והשימוש וההקשר מרמזים שהמילה משתייכת למשלב של לשון הדיבור.

במהדורה הראשונה לספרו של מרגולין "זואולוגיה", שראתה אור בשלהי שנות הארבעים (1947), מופיעה בראש הדיון על ה giraffe הכותרת הזאת: "ג'ירפה או גמל נמרי",⁵⁷ ואילו במהדורות האחרות של הספר (1959; 1982) נשמט הצירוף העברי מן הכותרת. העדות הזאת מחזקת לדעתי את הטענה שבשנות הארבעים של המאה העשרים שימשו אלה בצד אלה צירופי תרגום השאילה והשמות הלועזיים, וכי השנים האלה מסמנות את קו התפר בשימושי השמות.

עדות לנוהג בשנות הארבעים של המאה העשרים מצאתי בתערוכה "זכרונות מגן החיות" שהוצגה במוזאון ארץ-ישראל בתל אביב (מאוקטובר 2009 ועד אפריל 2010). בדוח החלטת חבר השופטים בתחרות למתן שמות לבעלי חיים מתאריך 29 באוגוסט 1947 נכתב כי הוחלט, על סמך הצעות הילדים, לקרוא "את הג'ראף הזכר בשם: 'עוג', את הג'ראף נקבה בשם: 'רמה'". כלומר בשנת 1947 משמש בטקסט טבעי השם ג'ראף (בין שנהגה ג'ראף ובין שנהגה ג'ראף) לשני המינים, זכר ונקבה. לעומת זאת בלוח גזירה מעשה ידיו של פרץ הרשקוביץ מאותן השנים (שנות הארבעים של המאה העשרים), שהוצג גם הוא בתערוכה, נקרא הג'ירף גמל נמר. לדעתי עדות זו תומכת בהשערה שהשמות השונים שימשו במשלכים שונים, לכל הפחות בשנות הארבעים של המאה העשרים. גמל נמר הציורי שימש בלשון הספרות, ובמקרה

הזה בכיתוב המלווה משחק ילדים, ואילו השם הלועזי ג'ראף שימש בלשון הדיבור, ובמקרה הזה ברוח המסכם את ישיבת חבר השופטים לקביעת שמות פרטיים לחיות.

סיכום

נראה אפוא שצירופי תרגום השאילה (נמר גמל, גמל נמר, גמל נמרי), ששימשו בלשון הכתובה (ולא ברור אם שימשו אי פעם בדיבור), נדחו מפני החלופות הלועזיות (ג'רף, ג'רפה) לכל המאוחר בשנות החמישים של המאה העשרים, ומאז הם צצים ומופיעים מדי פעם בלשון הספרות. תהליך דומה התרחש באנגלית ובגרמנית. השימוש בצירוף מילים מקשה את גזירת צורת הרבים, ויתר על כן העוכדה שהוצעו לצירוף הזה הגוונים שונים פתחה פתח לצורות ריבוי שונות ומשונות: גמלי-הנמרים, הגמלים-הנמרים, גמלנמרים, נמרי-גמל, גמלי נמר, גמלים-נמריים. ובספר הטבע של מרגולין (תש"ח) הכותרת היא "ג'רפה או גמל נמרי", ואולם בגוף הדברים נדרש מרגולין ללשון רבים ונוקט את השם הלועזי בלבד – ג'רפות. אפשר שהקושי בגזירת צורת רבים תרם גם הוא להיחלשות האחיזה של צירופי תרגום השאילה ולהתבססות מעמדן של הצורות הלועזיות. כיום משמשים שני השמות הלועזיים, ג'רף וג'רפה. קיום שתי הצורות אפשר לדוברים לקיים הבחנה מלאכותית במין: ג'רף לזכר, וג'רפה – לנקבה.⁵⁸ בפועל לא נוצלה אפשרות זו להבחנה בין המינים, וכדרכה של שפה חיה נראה שצורה אחת – ג'רף – הולכת ומפנה את מקומה לצורה אחרת – ג'רפה.

קיצורים

אבישור, תשס"ח = י' אבישור, "מילים זרות ונדירות בתרגום רס"ג לתורה", שערי לשון: מחקרים בלשון העברית, בארמית ובלשונות היהודים מוגשים למשה בראשור, בעריכת אהרן ממון, שמואל פסברג ויוחנן ברויאר, ג, ירושלים תשס"ח, עמ' 227–243

אבן-שמואל, תרפ"ט = י' אבן-שמואל (קופמן) ואחרים, מלון אנגלי-עברי, תל אביב תרפ"ט

אברמוביץ, תרכ"ב = ש"י אברמוביץ (מנדלי מו"ס), ספר תולדת הטבע (נעתק לשפת עבר מספרו של לָנֶץ), א: היונקים, לייפציג תרכ"ב

58. הבחנה כזאת מצאתי למשל בכתבה משנת 1958: "מה עושים כאשר הג'ראפה זקוקה לכן זוג? זאת היתה הבעיה שניצבה ככל חריפותה לפני מנהל גן-החיות התל אביבי, ברוך גופר, אחרי מות הג'ראף היחיד ממין זכר אשר בגן". ועוד באותה כתבה: "אולם עתה אך החלו תלאוניהם של הג'ראף ובת-זוגו הג'ראפה, שנועדה אף היא לגן-החיות התל אביבי" ("חיות הג'ונגל באו העירה", דבר, 28.2.1958); וכן בידיעה משנת 1966: "כן הגיע לגן החיות בתל אביב ג'רף זכר, חבר לג'רפה הנקבה" ("זוג קרנפים הגיע לגן-החיות בת"א", דבר, 2.10.1966).

- אהרני, תרע"ה = י' אהרני, תורת החי: ספר למוד לבתי-ספר עממיים, א: בעלי חוליות, יפו תרע"ה
- אורלנד, 1985 = י' אורלנד, היו לילות: שירי הזמר של יעקב אורלנד, תל אביב 1985
- אינהורן, תרפ"ב = א"י אינהורן, בעלי-החיים: (זואולוגיה) לבתי ספר ולמתלמדים, א: היונקים, ורשה תרפ"ב
- אלמאליח, תרצ"ג = א' אלמאליח, מלון חדש ושלם צרפתי-עברי, ירושלים תרצ"ג
- אלמאליח, תש"י-תשי"ז = א' אלמאליח, מלון חדש ושלם עברי-צרפתי, תל אביב תש"י-תשי"ז
- ארנולד-קלנר וגרוס, תרפ"ד = פ' ארנולד-קלנר ומ"ד גרוס, המלון השלם: עברי-אנגלי, לונדון תרפ"ד
- בודנהיימר, תש"י = ש' בודנהיימר, החי בארצות המקרא, א, תרגמו א' ביליק ומ' חרטינר, ירושלים תש"י
- בן-יהודה, תרס"ב = א' בן-יהודה, מלון עברי, וילנה תרס"ב
- בן-יהודה וגרזובסקי, תרס"ח = א' בן-יהודה וי' גרזובסקי, מלון (מלא ושלם) רוסי-עברי-אשכנזי, ורשה תרס"ח
- בר-און, 1945 = י' לופטינג, הדאר של דוליטל הרופא, תרגם מ"י בר-און, תל אביב 1945
- גרוסמן וסגל, תרצ"ח = ר' גרוסמן (אבינעם) ומ"צ סגל, מלון עברי-אנגלי שלם, תל אביב תרצ"ח
- גרזובסקי, תרנ"ט = פ' ברנדל, מחיי הטבע: ספורים על אודות בעלי החיים והליכות חיהם, א, תרגם י' גרזובסקי, ורשה תרנ"ט
- גרזובסקי, תרצ"ה-תרצ"ז = י' גרזובסקי, מלון השפה העברית, תל אביב תרצ"ה-תרצ"ז
- גרזובסקי, תש"ו = י' גרזובסקי, מלון עברי, תל אביב תש"ו
- גרזובסקי וילין, תרע"ט = י' גרזובסקי וד' ילין, המלון העברי, יפו תרע"ט
- גרזובסקי וילין, תרפ"ז = י' גרזובסקי וד' ילין, המלון העברי², תל אביב תרפ"ז
- גרזובסקי וקלזנר, תרס"א = י' גרזובסקי וי' קלזנר, מלון של כיס, א: מעברית לרוסית ואשכנזית, ורשה תרס"א
- גרזובסקי וקלזנר, תרס"ד = י' גרזובסקי וי' קלזנר, מלון של כיס, א: מעברית לרוסית ואשכנזית², ורשה תרס"ד
- גרים וגרים, J. Grimm and W. Grimm, *Deutsches Wörterbuch*, V, = 1873
Leipzig 1873
- דור, תשנ"ז = מ' דור, החי בימי המקרא המשנה והתלמוד, תל אביב תשנ"ז
- דיאז, E. Diez, *Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen*, = 1853
Bonn 1853
- האנאק, 1852 = ה' האנאק, "שם תחש", כוכבי יצחק, 16, וינה 1852
- המאירי, 1933 = א' המאירי, חכמת הבהמות, תל אביב 1933
- ולדשטיין, תרע"ט = א"ש ולדשטיין, מלון אנגלי-עברי, יפו תרע"ט

ולדשטיין, תר"ף = א"ש ולדשטיין, מלון עברי-אנגלי, יפו תר"ף
 זגורודסקי, תרצ"ט-תש"א = מ' זגורודסקי, מלון כל-כו לחקלאות, תל אביב תרצ"ט-
 תש"א
 חמאמי, תש"ס = א' חמאמי, "הג'ראף - כשרותו לאכילה", תחומין כ (תש"ס),
 עמ' 89-93
 טלשיר, תשמ"א = ד' טלשיר, שמות בעלי החיים בתרגום הארמי של השומרונים,
 עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"א
 כהנא, תרס"ח = א' כהנא, מלון רוסי-עברי שלם, קייב תרס"ח
 לזר וטורטשינר, *Deutsch-hebräisches* = 1927, S. M. Laser and H. Torczyner,
Wörterbuch, Berlin and Wien 1927
 לינדא, תקמ"ט = ב"ב לינדא, ראשית למודים, א, ברלין תקמ"ט
 מרגולין, תש"ח = י' מרגולין, זואולוגיה, ב: בעלי-חוליות, תל אביב תש"ח
 מרגולין, תשי"ט = י' מרגולין, זואולוגיה² (מהדורה חדשה מעובדת ע"י ח' מירום
 ומ' דור), ב: בעלי-חוליות, תל אביב תשי"ט
 נפתלי ומלומד, 1967 = נ' נפתלי ונ' מלומד, תמונות מספרות: ספר לילדים בגיל
 3-5, תל אביב 1967
 סולודר, תרפ"ט = י' לופטינג, דוליטל הרופא ומאורעותיו, תרגם א' סולודר, ירושלים
 תרפ"ט
 ספורטה, 1958 = ר' ספורטה, גן גורים, תל אביב 1958
 עציון, תש"ע = י' עציון, "ג'ירף גבוה כזמר", מעמקים: כתב עת וירטואלי לספרות
 ואמנות 34 (אלול תש"ע)
 פישלזון, תשמ"ג = ל' פישלזון, זואולוגיה³ (על פי יהושע מרגולין), ג: עופות
 ויונקים, תל אביב תשמ"ג
 פרישמץ, תרפ"ג = ד' פרישמץ, במדבר: מעשיות ביבליות ספורים ואגדות, ברלין תרפ"ג
 קלוזנר, תרע"ט = י' קלוזנר, מלות-הדבור, אודיסה תרע"ט
 רצהבי, תשמ"ו = י' רצהבי, אוצר הלשון הערבית בתפסיר ר' סעדיה גאון, רמת גן
 תשמ"ו
 שווארץ, תר"ס = י' שווארץ, ספר תבואות הארץ³, ירושלים תר"ס
 שולבוים, *M. Schulbaum, Neues, vollständiges deutsch-hebräisches* = 1904
*Handwörterbuch*², Lemberg 1904
 שטינברג, תרס"ד = י' שטינברג, אוצר מלים חדש רוסי-עברי, וילנה תרס"ד
 שיינהאק, תר"א = י' שיינהאק, תולדות הארץ, א: תולדת החיים, ורשה תר"א
 שפר, תרפ"ב = ל' שפר, תורת בעלי-החיים: (זואולוגיה) ספר למוד לבתי-ספר
 עממיים ותיכונים, א: מחלקת היונקים, ורשה תרפ"ב
 שרפשטיין, תרצ"ט = צ' שרפשטיין, אוצר המלים והניבים, תל אביב תרצ"ט